

Pavlíková, Ludmila

Několik úvah o autorizované výpovědi v ruštině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1989-1990, vol. 38-39, iss. A37-38, pp. [61]-67

ISBN 80-210-0168-2

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101691>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUDMILA PAVLÍKOVÁ

NĚKOLIK ÚVAH O AUTORIZOVANĚ VÝPOVĚDI V RUŠTINĚ

V lidské komunikaci se často vyskytnou situace, kdy mluvčí používá apercepčních výrazů, ať již v primárním, či v postojově kvalifikujícím významu — srov. např.: В зоопарке мы видели оленя — Он видит в отце репою. Vycházíme-li z předpokladu dvoubázového charakteru podobných větných konstrukcí, které se rozpadají na část propoziční a na část zdůrazňující autora výpovědi, lze tyto konstrukce řadit k výpovědím autorizovaným (k této tematice viz Zolotova, 1973; Šturala, 1979; Pavlíková, 1985).

V rámci věty jednoduché je možno zkoumat autorizované konstrukce z několika hledisek:

1. AUTORIZACE A LOKALIZACE

Pro značnou část jednoduchých vět obsahujících autorizující a propoziční komponent je charakteristická přítomnost příslovečného určení statického (na otázku *kde?*), méně často dynamického (na otázku *kam?*), které představuje pro autorizaci do jisté míry podstatný prvek. Přítomnost příslovečného určení souvisí s dvoubázovostí výpovědi. Ta se může dělit na autorizující část s apercepčním výrazem a na část propoziční, autorizaci podléhající, v níž příslovečné určení je součástí jmenného přísudku. Např.: *На выезде из села, у крайних домов, Солодовников увидел початый стожок сена. (Šuškin) А за окном уже ничего почти не видеть. (Šuškin)*

V některých případech je jednoznačné, že mluvčí je lokalizován mimo jím autorizovanou skutečnost. Např.: *Там; же, вдали видно много судов, качающихся на груди моря. (Zem.)*

Jsou však i situace, kdy výklad je dvojznačný:

1. mluvčí může realizovat svoji promluvu vzhledem ke své lokální pozici. Např.: *Справа была видна небольшая рощина.* (Barch.) (= он видит рощину справа).

2. mluvčí je fixován do určitého místa a jím autorizovaná výpověď je situována jinak — ve výše uvedeném případě napravo od něho. Podobná možnost dvojznačného chápání se vyskytuje v řadě dalších případů, jako např.: *Между стволами черемух я увидел в земле довольно большое отверстие.* (Barch.)

Pro a u t o r i z o v a n é výpovědi předpokládáme, že příslovečné určení se vztahuje k objektu děje vnímaného autorizátorem, že struktura výpovědi je dvoubázová a že autorizátor se realizuje prostřednictvím apercerčního výrazu:

В лесу девушка	—	Это увидел я
В снях стук	—	Это слышу я
За воротами голоса	—	Это слышно мне//нам

Považujeme-li však místo děje za totožné jak pro objekt autorizace, tak pro autorizátora, pak celá výpověď je pouze strukturou jednobázovou, a v tomto případě nelze hovořit o autorizaci:

Я в лесу	_____	и	_____	я увидел девушку
Я за воротами	_____	и	_____	я услышал голоса

Výpověď nelze v tomto případě rozdělit na část autorizující a autorizovanou.

Stanovit přesnou hranici mezi autorizovanou a neautorizovanou výpovědí uvedeného charakteru je velmi obtížné. Existuje mnoho případů, kdy jde o výpovědi jednoznačně autorizované, z nichž usuzujeme, že autorizátor je lokalizován mimo autorizovanou skutečnost. Tento závěr však nevyplývá ze syntaktické stavby; naopak — dvě syntakticky shodné větné konstrukce mohou být odlišné z hlediska autorizačního. Např.: (1) *Вакула видел во дворце царицу и много придворных.* (Barch.) (2) *В витринах магазинов мы видели много красивых платьев из шерсти и шелка.* (Prakt. kurs)

Na základě výše uvedeného lze posuzovat první větu buď za autorizovanou (*Царица во дворце — Вакула это увидел*), nebo za neautorizovanou výpověď (*Вакула во дворце _____ и _____ он увидел царицу*). Druhý příklad je typická ukáзка autorizace, neboť výpověď se skládá ze dvou bází (1. *В витринах много платьев* 2. *Это видели мы*). Možnost lokalizace autora výpovědi do místa totožného s objektem autorizace výpovědi odpadá (*Мы в витринах (?) _____ и _____ мы видели много платьев*).

Podobně jednoznačně autorizované jsou i další výpovědi, u nichž nelze brát v úvahu jinou eventualitu než lokalizaci autorizátora mimo

autorizovanou část. Slov.: Вдали был виден лес. (Зем.) Вдали были видны неясные очертания леса. (Barch.)

Dlužno podotknout, že příklady je často nutno posuzovat na základě kontextu, protože vnitřní větné syntaktické ani sémantické prostředky nejsou mnohdy dostačujícím kritériem pro stanovení, do jaké míry se jedná o autorizaci. Autorizace a lokalizace však jsou v těsné souvislosti a u větných typů s příslovečným určením statického (řidčeji dynamického) charakteru (Žaža, 1976, s. 182) je lokalizace autorizátora mimo autorizaci podléhající skutečnost rozhodujícím prvkem při stanovení, zda jde či nejde o autorizovanou výpověď.

2. AUTORIZACE, VALENCE, SÉMANTIKA AKTANTŮ

Možnost spojení určitých výrazů v syntaktickou konstrukci je úzce spjata s valencí přísudkového slovesa, avšak při autorizaci hraje významnou roli i obsah jednotlivých slov. Např.: Вакула видел во дворце царицу и много придворных.

Věta obsahuje přísudkové sloveso »видеть« se dvěma konstitutivními komponenty // aktanty (viz Bauer-Grepl, 1980, s. 75): podmětem a předmětem ve 4. pádě. Genezi této konstrukce si lze představit takto:

1. Propoziční část obsahuje nevyjádřené plnovýznamové sloveso „esse“ + adverbialní určení:

Царица — О — во дворце
N₁ + (Vf esse) + Adv loci

2. Autorizující část se skládá ze slovesa apercepčního, nominativního aktantu, jímž je vyjádřen autorizátor, a prázdné pozice vyplývající z valence apercepčního slovesa:

Вакула — видел — ...
N₁ + Vf + ...

3. Zkřížením části autorizující a propoziční dochází ke změně konstitutivního komponentu N₁ propoziční části v konstitutivní komponent N₄ výsledné konstrukce; sloveso „esse“ je anulováno. Svou pozici si zachovává jen adverbialní určení.

Konstitutivním komponentem výsledné konstrukce je tedy celá autorizovaná část, tak jak to vyplývá z pozice jednotlivých aktantů v hloubkové struktuře výpovědi, nerozlišené na autorizující a autorizovanou složku. M. Grepl (1980, s. 75) nazývá takové aktanty potenciálními.

Zvláštní pozornosti zasluhuje i problematika, která se dotýká sémantiky a aktantů popisovaných konstrukcí. Tak např. konstrukce, kdy se ke slovesu váže substantivum vyjadřující zvukový vjem (1), se poněkud liší od konstrukcí s komponenty označujícími vjem zrakový (2).

(1) V rámci první skupiny (zvuky) lze rozlišovat na jedné straně konstrukce typu: *na břehu uslyšel šum; v lese bylo slyšet zvuky* apod., které lze rozložit na:

autorizovanou část	a na autorizující složku
<i>na břehu je šum</i>	<i>X. to uslyšel</i>
<i>v lese jsou zvuky</i>	<i>X. to uslyšel</i>

Na druhé straně zaznamenáváme konstrukce, které musíme interpretovat spíše jako neautorizované: *na břehu uslyšel hlas; v lese jsme slyšeli výkřik* (*na břehu je hlas — ?; v lese je výkřik — ?*).

Příčinou různých možností interpretace je nepochybně sémantický obsah (význam) aktantů.

(2) Ve větách se slovesy vyjadřujícími zrakový vjem vzniknou rozkladem na autorizující a autorizovanou část vždy obsahově logické konstrukce, ať už je apercepční výraz v původní větě doplněn z hlediska sémantického jakýmkoliv aktantem (podst. jm. konkrétní, abstraktní, životné, neživotné, obecné, vlastní jméno, podst. jm. označující věc jedinečnou atd. ...).

Z uvedeného vyplývá, že tedy pouze v případech s výrazy vyjadřujícími zrakový vjem je možno vždy „uvolnit“ apercepční výraz do samostatné autorizující části výpovědi a vyčlenit tak složku autorizující i autorizovanou.

Pozornosti v rámci této skupiny zasluhují větné typy, které formálně splňují podmínky typické pro autorizované konstrukce, avšak jejichž struktura je pouze jednobázová. Např.: *Особенно четко эти стадии видны на крупном песке. (Niž.) В окошке кассы виднелся подбородок кассирши. (Barch.)*

Výpovědi obsahují příslovečné určení místa nebo předložkový pád a apercepční výraz, navenek tedy splňují požadavky pro autorizaci. Při rozkladu na autorizující a autorizovanou část však dochází k nesouladu v sémantické rovině propozice. Srov.: *Стадии на крупном песке(?), Подбородок в окошке(?). Jestliže má být výpověď správná, nelze v těchto a podobných případech eliminovat apercepční výraz, tedy nelze realizovat rozklad výpovědi na autorizující a propoziční část, a proto podobné typy — i přes vnější příznaky — nesmíme řadit k autorizaci.*

Podobně jako věty obsahující autorizační slovesa »видеть«, »слышать« v různých tvarech, lze i výpovědi s ostatními apercepčními slovesy a

výrazy — např.: В этом человеке не заметно сочувствия. (RG), Я чувствую во рту вкус листинника. (RG), До дому оказалось далеко. (RG) — dělit na autorizující a autorizované části pouze s ohledem na obsah aktantů přísudkového slovesa.

3. AUTORIZACE, PREDIKATIVNÍ ADJEKTIVA A PREDIKATIVNÍ PŘÍSLOVCE APERCEPČNÍHO CHARAKTERU

Pro autorizační konstrukce s významem smyslového vnímání je příznačné užití apercepčních sloves a od nich utvořených predikativ, především predikativních přídavných jmen (виден, слышен, замечен), a to v kladném i záporném významu. Možnost užití predikativních příslovcí v autorizačních konstrukcích však zůstává poněkud otevřenou otázkou.

Věty s predikativními adjektivy utvořenými od apercepčních sloves se vyskytují poměrně běžně a často. Pokud obsahují příslovecné určení statického charakteru, odpovídající na otázku *kde?*, řadí se k autorizačním konstrukcím. Např.: ... на ветвях ели была видна какая-то крупная птица. (Zem.) Tento a podobné typy lze členit na propoziční část, tvořenou podle schématu: příslovecné určení — nevyjádřené sloveso „esse“ — předmět autorizace v nominativu, a na část autorizující, reprezentovanou tvary predikativních adjektiv.

Zvláštní skupinu představují věty s predikativními příslovcí (видно, слышно). Např.: Сейчас до Желтого ключа доедем, а там будет видно займку. (RG) Jejich zařazení k autorizačním konstrukcím je do určité míry problematické, neboť neosobní podoba predikativa zamlžuje vztahy lokalizace apercipující osoby a objektu apercepce.

U obdobných typů v češtině k nejednotnosti nedochází, protože jak větě s predikativním adjektivem, tak i větě s predikativním příslovcem (видно, слышно, заметно) odpovídá v češtině infinitiv podle schématu: spona — infinitiv — substantivum ve 4. pádě (výrazy se substantivem v nominativu jsou považovány za nářeční): *Na kopci je vidět vesnici, V pokoji je slyšet hudbu.* Jde o konstrukce jednočlenné, které se z autorizačních vymykají. Totéž lze říci i o větách záporných — srov.: *Je vidět Sněžku — není vidět Sněžku; Je slyšet hudbu — není slyšet hudbu.*

Na rozdíl od češtiny vyjadřuje ruština v uvedených větných typech zápor pomocí predikativního výrazu a genitivu záporového. Např.: В этом человеке не заметно сочувствия. (RG) V těchto konstrukcích se tak stírají rozdíly v interpretaci vět s predikativními adjektivy a s predikativními příslovcí — jak bylo uvedeno výše. Srov.:

Около реки видна деревня
Около реки видно деревню

Около реки не видно деревни

4. ZÁVĚREM

Uvedená tři hlediska jsou pouze částí z mnoha jiných, která lze uplatnit při posuzování autorizované věty jednoduché a posléze i autorizovaného souvětí, pokud tyto konstrukce obsahují apercepční výraz. Významnou funkci v apercepční autorizaci zastává např. také příslovečné určení a předmět nepřímý, jejichž přítomnost však není bezpodmínečně nutná u všech autorizačních typů (např. ve spojení se slovesy казаться кому каким; находить кого каким; чувствовать себя каким; воспринимать кого, что, как; сознавать себя кем, каким; застать кого как, каким; видеть кого каким; считать что чем; считать кого каким atd. ...). Jak je vidno z uvedených příkladů, jedná se vesměs o výrazy používané při autorizaci postojově kvalifikujícího charakteru.

Shrneme tedy, že pro definování autorizované věty jednoduché je nezbytné, aby tato struktura a) byla dvoubázová, b) obsahovala apercepční výraz.

Doplnění apercepčního výrazu příslovečným určením statického charakteru, eventuálně předmětem nepřímým je vyžadováno u případů tzv. primární (= apercepční) autorizace; v případech postojově kvalifikujícího významu tato potřeba odpadá. Pro autorizaci je nepodstatné, je-li autorizátor ve větě gramaticky vyjádřen, či není. U vět obsahujících apercepční výraz v základním významu (*vidět = vnímat zrakem; slyšet = vnímat sluchem* atd. ...) je nezbytné, aby autorizátor byl lokalizován mimo objekt autorizace výpovědi.

Předmětem posouzení však zůstává problém chápání hranice mezi jen skutečně apercepční autorizací a autorizací postojově kvalifikující, přestože obě využívají stejných apercepčních prostředků (*на бреху видит дům — видит в отци хрдину*). Problematika souvisí s větnou modalitou a lze vyslovit domněnku, že u určitých autorizačních skupin zahrnuje pojem „autorizace“ širší oblast než pojem „modalita“.

SEZNAM ZKRATEK

- Barch — Бархударов, С. Г. — Крючков, С. Е.: Учебник русского языка, часть 1. Москва 1969.
- Niž — Наука и жизнь.
- Prakt. kurs — Kubík, M. — Adamec, P. — Hrabě, V.: Практический курс синтаксиса русского языка. Praha 1977.
- RG — Русская грамматика 2 — Синтаксис. Москва 1980.
- Zem — Земский, А. М. — Крючков, С. Е. — Светлаев, В. М.: Русский язык, часть 2. Москва 1963.

LITERATURA

- BAUER, J.—GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1980.
- PAVLÍKOVÁ, L.: Tzv. apercepční autorizace v ruské výpovědi. Kandidátská disertační práce. Brno 1985.
- ŠTURALA, J.: Autorizace obsahu výpovědi. Diplomová práce. Brno 1979.
- ZOLOTOVA, G. A.: Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва 1973.
- ŽAŽA, S.: Lokální fixace výpovědi vzhledem k místu promluvy. In: Otázky slovanské syntaxe IV/1. Brno 1976, s. 181—184.

НЕСКОЛЬКО РАЗМЫШЛЕНИЙ НАД АВТОРИЗОВАННЫМ
ВЫСКАЗЫВАНИЕМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена проблематике простого авторизованного предложения. В первой части речь идет об отношении авторизации предложения и локализации авторизатора. Вторая часть описывает взаимосвязи авторизации и валентности. В третьей части автор задумывается над предикативными выражениями носящими характер чувственного восприятия и над их ролью в процессе авторизации. В заключительной части дана характеристика авторизованного простого предложения содержащего выражение чувственного восприятия. До сих пор не решена проблематика повимания авторизации в предложениях со значением чисто чувственного восприятия по сравнению с авторизованными предложениями модального характера — квалифицирующими. Автор того мнения, что широкая тематика авторизации включает те и другие типы предложений.

